
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LVII (1)

Београд 2009

Г

Е

И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LVII
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Interantional editor board:
Radost Ivanova, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Gabriela Kilianova, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova

Editorial board:
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Ljiljana Gavrilović,
Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović

The reviewers:
Aleksandar Loma, Ana Luleva, Miroslava Lukić-Krstanović, Mladena Prelić,
Dušan Dršaća, Bojan Žikić, Ivan Kovačević, Snežana Petrović, Larisa Čović, Sreto
Tanasić, Jovanka Radić, Miroslava Malešević

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at VI
meeting of the Department of Social Sciences SASA, on September 15th 2009.

BELGRADE 2009

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LVII
свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Габриела Килианова,
Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Љиљана Гавриловић,
Александра Павићевић, Лада Стевановић

Рецензентски тим:

Александар Лома, Ана Лулева, Мирослава Лукић-Крстановић, Младена Прелић,
Душан Дрљача, Бојан Жикић, Иван Ковачевић, Снежана Петровић, Лариса Човић,
Срето Танасић, Јованка Радић, Мирослава Малешевић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VI седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 15. септембра 2009.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2009.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www. etno-institut.rs

Рецензент:
академик САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МНТР РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS. SR-ID 15882242

Садржај Summary

<i>Мирослава Малешевић</i> , Пут Олимпијског пламена: Пекинг као чувар култа античке прошлости европских нација (I)	9
<i>Miroslava Malešević</i> , Route of the Olympic Flame: Beijing as a Guardian of the Antique Cult of the European Nations (I)	24
<i>Софија Милорадовић</i> , Музички жаргон младих (I) - <i>Ледило свирка</i> у Београду и <i>гнать веселуху</i> у Москви	27
<i>Sofija Miloradović</i> , Youth Music Jargon: the Cases of Belgrade and Moscow, Russia	50
<i>Сања Златановић</i> , Књижевно дело Боре Станковића и Врање: оријенталистичке варијације на тему конструисања идентитета	51
<i>Sanja Zlatanović</i> , Literary Work of Bora Stankovic and Vranje: Identity Strategies, Discourse and Practices	69
<i>Александар Крел</i> , Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима	71
<i>Aleksandar Krel</i> , Revitalization of Ethnic Identity Among the Germans in Sremski Karlovci	92
<i>Драгана Радојичић</i> , Кулинарско умеће у медијима	93
<i>Dragana Radojičić</i> , Culinary Art in Media	106
<i>Станоје Бојанин</i> , Меснице – средњовековни назив за зимски мрсни циклус	107
Stanoje Bojanin, <i>Mesnice</i> – Eating Meat: a Middle Age Name for Winter Big Fat Eating Cycle	116
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Црвенило очију Мрачног господара	119
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , Redness in the Eyes of the Dark Lord	133
<i>Весна Трифуновић</i> , Типизација приватника у периоду прве транзиције: пример домаћих серија	135
<i>Vesna Trifunović</i> , Typology of Entrepreneurs in the First Transition: an Example of Domestic TV Series	146
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог проучавању универзалних образаца у културним феноменима на примеру српске грађе	147
<i>Ivica Todorović</i> , Universal Patterns in Cultural Phenomena: an Account from Serbian Sources	174

<i>Миљана Ивановић-Баришић</i> , Христијанизација народних обичаја. Пример воловске богомоље	175
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Christianization of Folk Customs: an Example of Ox' Church	187
<i>Љиљана Недељков</i> , Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе	189
<i>Ljiljana Nedeljkov</i> , General Principles of Researching the Lexicon of Tradi- tional Material Culture	200
<i>Мирослава Лукић Крстановић</i> , <i>Зорица Дивац</i> , Етнолошка/антрополошка научна продукција у периоду транзиције	201
<i>Miroslava Lukić Krstanović</i> , <i>Zorica Divac</i> , The Ethnological/ Anthropologi- cal Production in the Period Transition in Serbia	221
<i>Александра Павићевић</i> , Дани жалости и време успомена. Смрт, сахрана и сећање/памћење јавних личности у Србији у време социјализма и после њега	223
<i>Aleksandra Pavićević</i> , Day of Mourning and Time of Reminiscence. Death, Funeral and Reminiscence of Political Famous Persons in Serbia in Socialist Era and Afterwards	237
<i>Ласта Бановић</i> , Мраморови по Београду. Спомен-обележја погинулима	239
<i>Lasta Đapović</i> , Marble Tabula in Belgrade: Commemoration Plates Dedicated to Perished Ones	252
<i>Ines Prica</i> , Funkcija „konkretnog Boga“	253
<i>Ines Prica</i> , The Function of the “Concrete God”	260
<i>Александар Бошковић</i> , Век Леви-Строса	261
<i>Aleksandar Bošković</i> , A Century of Levi-Strauss	268

Прилози

<i>Милеса Стефановић-Бановић</i> , Ускршњи обичаји – слике из сећања Срба у Мађарској. Грађа и коментари	269
---	-----

Библиографија

<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија: етнолошка/антрополошка научна продукција у периоду транзиције	287
--	-----

Научна критика и полемика

<i>Драгана Радојичић</i> , Илија Становчић, Убли херцеговски у писаним изворима и сјећању	315
<i>Весна Трифуновић</i> , Милина Ивановић – Баришић, Календарски празници и обичаји у подавалским селима	316
<i>Александра Павићевић</i> , Да ли су жене у предности, (Владислав Ђорђевић, Предности жена)	318
<i>Софија Милорадовић</i> , Shranli smo jih v bančah: Slovanski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale	320

Хроника

<i>Срђан Радовић</i> , Шеста бугарско-српска конференција у Варни	325
---	-----

In Memoriam

Др Никола Пантелић, 1930-2009.	329
--------------------------------	-----

Упутство за ауторе

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд
milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

Христијанизација народних обичаја*

- пример воловске богомоље -

У раду се прати трансформација претхришћанског обичаја у једном од подавалских села. Реч је о *провлаци*, која се до Другог светског рата, сваке године – 29. августа, одржавала у атару села Зуца. Од Другог светског рата се дан када је у прошлости одржаван поменути народни обичај у селу празнује само као дан сеоске славе. Изградњом цркве у селу и њеним освећењем 2002. године, 29. август постаје, поред сеоске, и црквена слава.

Кључне речи:

Зуце, провлака, жива ватра, сеоска слава, црквена слава, гостопримство

У овом раду се прати трансформација једног претхришћанског обичаја у Зуцама, једном од београдских села. Реч је о христијанизацији сеоског обичаја и празника – сеоске славе којој је, до његовог изобичајавања, претходио обичај *воловске богомоље*, коју су мештани звали *провлака*. Сеоска слава се празнује 29. августа, а у послератном периоду није прекидано са њеним одржавањем. Од 2002. године, освећењем новоизграђене цркве у селу, дан сеоске славе почиње се празновати и као дан црквене славе.

* * *

Зуце је село које се налази са југоисточне стране планине Авале, двадесетак километара јужно од Београда. Данас је то једно од тзв. подавалских села (поред Рипња, Пиносаве и Белог Потока). Последњих

* Рад је резултат истраживања на пројекту бр. 147020: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса*, који у целини финансира МНТР РС.

година, ова села у административном погледу све више фигурирају као засебна административна целина. Село није велико по броју становника, а ни по територији коју захвата. Има основну школу која је, због релативно малог броја ђака, под ингеренцијом школе у Белом Потоку. Зуце је једно од села у чијем атару није било цркве. Почетком деведесетих година прошлог века мештани су се самоорганизовали и донели одлуку о градњи сеоске цркве. Овај догађај се може означити и као време духовне трансформације овог сеоског простора, у складу са тенденцијама духовног преображаја које су захватиле читаву српску заједницу крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века.

Иначе, дан који се у селу слави као сеоска слава 29. август – мештани називају Госпојино лице, а у црквеном календару он није назначен као дан од посебног значаја у хришћанској хијерархији празника. Овом празнику претходи Велика Госпојина и двонедељни хришћански пост.

Велика Госпојина је један од неколико изузетно значајних хришћанских празника који су у календарској години посвећени Богородици.¹ Оправдано је онда поставити питање: зашто је дан који се у православном веровању сматра „празним“ проглашен за црквени празник, односно – за славу новоизграђене сеоске цркве? Можда је један од могућих одговора у томе да се народни култ ове светитељке разликује од црквеног.

Богородица, по народном веровању, штити од сиромаштва и нечисте силе, један је од омиљених ликова народних легенди, а позната је и као заштитилица породиља које јој се у невољи обраћају за помоћ. Народно поштовање Богородице везано је за тзв. Богородичине празнике – Благовести, Рождество Пресвете Богородице (Мала Госпојина), Увођење у храм Пресвете Богородице (Ваведење), Успеније Богородице (Велика Госпојина).²

Највероватније је да су особине Светитељке коју је народ веома поштовао утицале на то да се при одабирању дана на који ће се одржати прва *провлака* одлучило да се, макар и посредно, обичај веже уз један од празника који је посвећен овој светитељки. Претпостављам да су при доношењу одлуке о времену/дану одржавања обичаја иницијатори имали у виду народна веровања која су у заједници постајала у вези са светитељком, тим пре што се прва *провлака* одржала, како је остало у сећању старијих мештана, после великог помора стоке.

Прихватањем Православне цркве да дан на који се одржавао народни обичај *провлаке* и дан сеоске славе постане званична црквена слава села Зуца, црква се одлучила на корак христијанизације народне, али и измишљање сопствене традиције. Зашто је одлучено да црква прихвати овај дан као свој

¹ О Богородици у црквеној традицији видети, на пример: Зоран М. Јовановић, *Азбучник православне иконографије и градитељства*, Музеј српске православне цркве, Београд 2005, 49-70.

² *Словенска митологија : енциклопедијски речник*, Zepher book world, Београд 2001, 38-39.

празник? Одговор се највероватније налази у чињеници да је народ већ навикнут да овај дан празнује као дан свог села. Логично питање које следи је следеће: да ли би неки нови датум у сеоском празничном календару био прихваћен као дан празновања сеоске цркве на начин који би одговарао свим заинтересованим странама? Вероватно не, или би пак процес прихватања био спор и дуготрајан. Као илустрацију наведеног става, а можда и као одговор на постављено питање наводим запажање да је при сечењу колача на првој званичној слави тек освећене сеоске цркве било око двадесетак учесника. Колико би тек присутних било да је у питању неки други датум? Ова констатација покреће низ других питања, а можда и најважније питање које се односи на религиозност и однос према цркви српског народа.³

Иначе, други дан Велике Госпојине, који становници села називају *Госпојино лице*, у Зуцама се слави највероватније не раније од друге половине 19. века. У селу се у ноћи између 28. и 29. августа, до пред Други светски рат одржавала *провлака*.⁴ Током теренских истраживања која су обављана у периоду 1997-2002. године, имала сам прилику да разговарам са једним од двојице браће, последњих учесника у *провлаци*. Они су имали, како ће се то видети из даљег текста, значајне функције током извођења обичаја. Подаци који се овом приликом износе пред читаоце додатно су проверени и допуњени током писања рада.⁵

Провлака се у Зуцама одржавала у делу сеоског потеса који припада породици Стевановић. Место одржавања, односно сеоског окупљања, још увек памте многи мештани у селу. На том месту нема потока, али се због конфигурације терена ту после кише скупља велика вода и настаје *бара* (локални назив). Значи, *провлака* није била поред текуће, већ поред стајаће воде. Друго је питање да ли је она на то место у неком тренутку измештена, пошто у сеоском атару постоји неколико потока који нису пресушивали током године. Ово напомињем због тога што се у литератури наводи да се обичај увек изводи у близини неког потока.⁶

³ После скоро две деценије од „буђења“ духовности, помало зачуђује опаска саговорника из једног села у околини Београда, који је током разговора јетко приметио: *Зар је могуће да смо се већ задовољили кад за Цркву и обичаје немамо времена*, мислећи, при том, на посећивање цркве у време празника и учествовање у обичајима који се том приликом изводе.

⁴ Да је у селу одржавана *провлака* помиње и Душан Бандић, који је током седамдесетих година прошлог века обављао теренска истраживања у околини Београда. У своја истраживања је укључио и ово село. Видети: Душан Бандић, *Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 9, Београд 1979, (фуснота 79).

⁵ Захваљујем се Весни Трифуновић, сарадници Етнографског института САНУ, на информацијама које ми је уступила после разговора обављеног, на моју иницијативу, са својом баком.

⁶ Иван Ковачевић, *Воловска богомоља*, у : Семиологија мита и ритуала, I, Српски генеалогски центар, Београд 2001, 110.

Последње године, како у селу кажу, пре него што ће отпочети Други светски рат одржана је *провлака* као и сваке године до тада. Наравно, нико од тадашњих учесника није могао претпоставити да ће то бити и последњи пут да је обичај испоштован „у целости“.

Опис који следи сачињен је на основу казивања једног од браће – учесника и неколико казивања других саговорника. Те године⁷ у селу није било близанаца, који су по обичају морали упалити ватру, нити дече одговарајућег имена. У разговору је поменуто да би требало да се зову Стојан и Стојанка. С обзиром на ситуацију, у селу је одлучено да пре почетка ритуала два рођена брата из исте породице *упале живу ватру*. Тај део обичаја обавили су мој казивач и његов брат, који су током ритуала стајали иза *провлаке*. У рукама су имали траву *татулу*, која својим изгледом подсећа на чичак, само је много разгранатија, а међу мештанима је позната и као врло отровна биљка. Служила им је да њоме ударају стоку после проласка кроз *провлаку*.

Обичај се одржавао због тога што је, по причи, у селу био велики помор стоке. Од тог времена уведен је обичај да се на један дан у календарској години стока проводи кроз *живу ватру*. Не чува се сећање зашто је одлучено да то буде 29. август, па је стога у пређашњем делу текста само назначена претпоставка да је то због близине празника Велике Госпојине.

Заједно са стоком, кроз „тунел“ који се за ту прилику правио, пролазили су и људи. Примарни циљ одржавања обичаја био је да се људи и стока заштите од болести. До Другог светског рата, како је речено, *провлака* се одржавала без прекида. Код саговорника није постојало сазнање о првој години њеног одржавања. Претпостављам да обичај није установљен пре средине 19. века, јер од тада постоје подаци да је село на садашњем месту. Село је, наиме, средином 19. века измештено на садашњи простор, а некадашње место живљења и данас је међу мештанима познато као *старо село*.

Како се наводило у разговору, сви мештани су дотеривали стоку на место где се организовао пролаз *кроз ватру*. Све се одиграло од поноћи на Велику Госпојину и завршавало се сутрадан у рану зору. Тежило се да се ритуал обави до изласка сунца.

Како су казивачи истицали, по завршетку ритуала ватра је остављана да се сама угаси. Учесници су носили угарке својим кућама, да њима потпале нову ватру. На тај начин се симболично настављало са одржавањем *живе* ватре, само што је она измештана у простор кућног огњишта.

⁷ Делови описа обичаја преузети из: Милина Ивановић-Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*, Посебна издања Етнографског института САНУ 59, Београд 2007, 215-217.

По завршетку ритуала, свако од учесника одлазио је својој кући. Код куће се настављало са слављем. Долазили су рођаци и пријатељи из других села, *на се од раног јутра славило, јело и пило*. Обичај је, као и многе друге животне активности, прекинут са избијањем Другог светског рата. По окончавању ратних сукоба, и поред жеље да се настави са старом традицијом, то није урађено јер су нове власти обичај сматрале непримерним новом времену и друштвеном развоју. Стога је овај обичај, као уосталом и други делови традиционалне културе, забрањен, јер је – као и доста тога из затечене народне традиције – сматран верским наслеђем. Нова власт није желела да подржава такву врсту наслеђа.

Оно са чиме се међутим није прекидало, са чиме је настављено и следећих деценија, јесте угошћавање рођака из суседних села. Измене су настале само утолико што се током осамдесетих година прошлог века све више позивају познаници и пријатељи на свечани, односно празнични ручак.

У време мог разговора, у селу (1998. година), али и у широј околини, владала је болест свиња, у области ветеринарске струке позната као *свињска куга*. Током разговора, саговорник је потенцирао да се то све (тј. *провлачење*) радило због великог помора стоке, што ме је подстакло да му поставим једно питање, које је отприлике гласило овако: *Мислите ли да би данас једна провлака помогла да се болест спречи?* Саговорник се мало замислио, да би потом рекао: *Ма какви, медицина је ипак узнапредовала. Мислим да ту провлака не би помогла*. Наставила сам са другим питањем: *А да неко организује провлаку, шта бисте урадили?* Сада је већ краће размишљао пре него што је одговорио: *Па отерао би стоку*.⁸ Не сведочи ли саговорников одговор о томе да је, и поред веровања у моћ ветеринарских служби, односно лекова потребних за превладавање сточних болести, традиција, односно потреба да се буде део колектива, негде у подсвести била још увек доста јака?

У Зуцама свештеник ни на који начин није учествовао током извођења обичаја са *живом* ватром или празновања сеоске славе. Тек са почетком градње цркве и премештања *вашара* у сеоску *порту*, сеоски празник почиње да се везује за цркву, а са проширивањем садржаја и увођењем обичаја сечења колача са изабраним колачарем, свештеник почиње да учествује у овом сеоском празнику. Али, то је појава новијег датума.

Интересантно је поменути и једно казивање везано за овај дан: Ова прослава је имала и хигијенски значај. Свако је у свом домаћинству до тога дана окречио кућу, офарбао врата и прозоре, почистио двориште... Домаћице су све што су имале – опрале, да им је чисто за празник.

⁸ Слична забелешка налази се у раду: Драгана Савковић, *Обичај 'Говеђа богомоља' у Темнићу*, Гласник Етнографског института САНУ XXIV, Београд 1975. Наиме, један од казивача у селу Вратари код Крушевца рекао је аутору прилога да је био престао да *'тера' стоку али како му је 1972. године стока много страдала, решио је ове године* (у питању је 1973. година – М. И. Б) *поново да 'проводи'*. Каже: *'Боље и једно и друго (и кроз ватру и код лекара), па шта помогне.'* (с. 145)

Од Другог светског рата се за овај дан, који је у селу остао као сеоска слава, спрема ручак на који су у првим послератним деценијама долазили само рођаци из суседних села. Почев од девете деценије прошлог века, гостопримство се проширује, и подразумева се (у смислу празничног позивања и посећивања) да на ручак долазе школски другови деце, као и колеге чланова породице који су у радном односу.

После подне на дан Славе, односно увече по завршетку ручка, који у последње две деценије, због обавеза гостију, све више прераста у вечеру, иде се у село *на вашар*, ради забаве. Последњих година то углавном раде млађи, нарочито деца. Негде до средине седамдесетих година прошлог века забава се сводила на играње у колу, а од тог периода се постепено уводе *забаве на рингшипилима*. Током осамдесетих година, на простору који је служио за окупљање и забаву поставља се шатор где се служи печење, а чује се и „жива“ музика.

До почетка градње цркве, празнично окупљање бивало је на простору сеоског игралишта – тзв. *порте*, да би се од деведесетих изместило у простор црквене порте. Првих послератних деценија, на вашарима се продавала боза, а од слаткиша – шећерлеме, ораснице, бомбоне... Били су ту и лицидерски производи, које су продавали сами произвођачи. Временом се *вашарска* понуда мења и усклађује са промењеним потребама учесника. Промене су утицале на то да вашари ове врсте све више личе на *бувљу тијациу у малом*, а мање – на време посвећено опуштању, разоноди и забави.

* * *

До Другог светског рата како се из пређашњег описа који је формиран на основу казивања мештана види, произлази да је најважнији задатак – према коме је одређен и садржај обичаја, било вађење *живе* ватре и пролазак људи и стоке у циљу превентиве и заштите од болести. Како се из описа види, обичај је у селу познат као *провлака*, али је он у суштини исто што и *воловска богомоља*, која је одржавана у многим, претежно сточарским местима у Србији.

Ватра је најважнији елемент *воловске богомоље*. Познато је да су се готово сви народи у свету према ватри односили са страхопоштовањем. У веровањима је имала значајно место, а приписивана су јој и натприродна својства, па по томе Срби нису били изузетак. Због значаја који је имала за живот људи, не чуди што су настале многе легенде са циљем објашњења њеног порекла. По народном веровању, снага и моћ ватре проистичу из њеног митског порекла. Ватра је у народним веровањима имала апотропејску и

лустративну моћ. Посебно се издвајала *жива ватра*, која је коришћена како у лечењу тако и спречавању болести.⁹

До дубоко у 20. век, људи су „вадили живу ватру“ као врсту превентивног средства у лечењу стоке од различитих болести (куга, шап и сл.), мада обичај паљења *живе* ватре потиче из времена када су преци европских народа углавном живели од производа својих стада,¹⁰ времена када пољопривреда још увек није била довољно развијена, па је стога и имала споредну улогу у животу заједнице. Проблематика *живе* ватре није остала незапажена, о чему сведоче бројни подаци у литератури. Када се расправља о овој теми, једноставно није могуће заобићи до сада најобимнију студију посвећену ватри, аутора Симе Тројановића, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, у којој је јавности представљен овај изузетно богат сегмент наше народне традиције.

Жива ватра се *извијала* у одређене дане у току године – обично на неки празник, или ако дође до великог разбољевања и угинућа стоке (то се обично односило на краве и овце, ретко на друге животињске врсте), и онда када се за тим укаже потреба. За ту намену користила су се посебно одређена места и, обично, део дана који припада ноћи – од поноћи до изласка сунца. Само *извијање* се обично изводило у *глуво доба* ноћи или пре изласка сунца.¹¹

Правила су налагала ко је тај ко може да без негативних последица за заједницу обави обичај потпаљивања ватре: близанци, „једноданчићи“ (особе рођене истог дана), особе са сличним, односно истим именима. Добијање ватре се обављало на месту припремљеном за одржавање светковине, односно – обреда са *живом* ватром. У близини неке воде (потока), кроз неко узвишење је прокопан пролаз сличан омањем тунелу, кроз који су пролазили стока и људи, са запада према истоку. Они који су *вадили* ватру стајали су на излазу, с нагорелим палицама којима су благо ударали све који су пролазили, с циљем „ослобађања“ од злих сила, односно заштите од болести.¹²

Захваљујући значају ватре за опстанак и живот људи, обичаји ове врсте могли су се одржати до друге половине 20. века.¹³ Како црква и поред

⁹ Видети, на пример, легенду у којој Свети Сава краде ватру и дарује је људима у Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, 2. допуњено издање, Етнографски институт САНУ и Интерпринт, Београд 1998, 80-81.

¹⁰ На обичај вађења и коришћења живе ватре осврће се и Џ. Џ. Фрејезер у својој чувеној студији *Златна грана*, Београд 1937, 754-757.

¹¹ Рабија Hasanbegović, Nikola Pantelić, *Primena žive vatre u narodnoj veterini*, Veterinarski glasnik, časopis saveza veterinara i veterinarskih tehničara SFRJ, 1, Београд 1972, 49.

¹² *Српски митолошки речник*, 82-83. Казивачи из Зуца се сећају да је било и смешних ситуација. Наиме, догађало се да на излазу неко добије јачи ударац од потребног, па ако заболи, а онај ко прими ударац буде склон псовању, онда обичај добија потпуно други смисао, иако су правила налагала да се све одвија у потпуној тишини.

¹³ У неким крајевима Србије, овај сточарски обичај обављао се и седамдесетих година прошлог века. Видети: Д. Савковић, *н. д.*, 141-156

многих покушаја није успевала да обичај искорени, то су њени свештеници и сами почели учествовати у обреду који је „као и све мађијске радње имао своје неписане одредбе.“ Обред је, ипак, временом губио поједине елементе, док се најзад и сам обичај није занемарио и престао да одржава.¹⁴

* * *

Обичај *волоvsке богомоље*, судећи по подацима у литератури, није био познат у свим селима београдског залеђа. Занимљив је податак да се обичај у неким приградским селима одржавао и током педесетих година прошлог века. Тако је, на пример, у Белом Потоку овај обичај одржан последњи пут 1956. године.¹⁵ У литератури се могу пронаћи подаци за већи број села у којима се знало за обичај – Рушањ, Рипањ, Миријево, Сланци, Лештане, Велики Мокри Луг. Потребно је нагласити да је он карактеристичан за сточарску традицију, па је то један од разлога што није познат у свим селима београдског залеђа.

Сима Тројановић у поменутом раду *Ватра у обичајима и животу српског народа* напомиње да су становници села око Београда знали за *живу* ватру и да су се њоме користили. Он даје податке за Бели Поток, Поповић и Миријево.¹⁶

Како пише А. В. Богић, на месту званом Градиште, између села Миријева и Сланаца, прокопан је један брежуљак да би се кроз њега протеривала говеда када су болесна. „Живу“ ватру су могли да „ваде“ само они које је село одабрало као часне и поштене људе.¹⁷

„У Кумодражу је (...) 1905. године ударила гушобоља у народ, многи су тада и помрли од те болести. Онда су одлучили и ископали ‘провлак’ и пролазили да би се отресли болести.“ Последња *провлака* је тамо одржана 1941. године.¹⁸

Напомињем да је околина Београда, посебно део око Авале, позната по болести званој као *гушобоља*. И данас се може видети понека старија жена са овим обољењем.¹⁹

У селу Лештани се и током седамдесетих година 20. века одржавао овај обичај, али везан само за људе.²⁰

¹⁴ Никола Пантелић, *Један сточарски обичај у околини Београда*, Годишњак музеја града Београда, IV, Београд 1957, 477.

¹⁵ Према подацима добијеним на терену током 2002. године.

¹⁶ Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, библиотека „Баштина“, Просвета, Београд 1990, 82-83.

¹⁷ А. В. Богић, *Опис Врачарског среза*, Гласник србског ученог друштва, књига II, св. XIX, Београд 1866, 139-140.

¹⁸ Н. Пантелић, *н. д.*, 478.

¹⁹ Један од симптома ове болести је јако увећан врат.

Обичај *волошке богомоље* се у околини Београда, према забележеним описима, у већини села одржавао на сличан начин и са истим циљем. Разлике су најочљивије у називу обичаја. У Великом Мокром Лугу је, на пример, овај обичај за заштиту стоке и људи био познат као *протињача*.²¹

Занимљиво је да се у записима не налазе подаци за сва београдска села, што би могло значити да у једном броју села обичај није био познат. Вероватно да због начина привређивања, у којем је превладала пољопривредна производња, није било потребе за оваквом врстом обичаја.

Према подацима из литературе која се односи на друге области Србије, обичај *говеђе/волошке богомоље* пратило је и сечење колача. Тако се колач у крушевачком крају до 1946. године секао на истом месту где је одржавано *протеривање* стоке. Свештеник није присуствовао сечењу колача нити протеривању стоке.²² Христијанизација обичаја, и поред неких елемената, није била значајна, па се не може сматрати најважнијим узроком убрзаног изобичајавања обичаја, који се може сматрати помоћним средством у лечењу болести.

Према мојим истраживањима, али и према забележеним теренским подацима у литератури која се односи на београдску околину, не помиње се да је свештено лице на било који начин узимало учешћа, макар и посредно, у овом обичају.

* * *

У складу са већ поменути тенденцијама духовне обнове, које су у друштву покренуте током девете и десете деценије 20. века, приметан је процес који обично називамо ревитализацијом религије. Код нашег народа је овај процес, углавном, подразумевао да се у местима у којима није постојало црквено здање приступи његовом подизању, уз сагласност већине мештана насеља. У овај процес се током деведесетих година прошлог века укључио већи број насеља у Србији.

Ктиторство се може, по неким истраживачима,²³ сматрати једном од битних одредница религиозности. Грађење храмова, историјски посматрано, јесте једна од значајних одредница српског народа. Посматрано из овог угла, деведесете године прошлог века биле су период у коме се обнављају многи

²⁰ Д. Савковић, *н. д.*, 155.

²¹ Н. Пантелић, *н. д.*, 479-480.

²² Видети: Д. Савковић, *н. д.*, 141-156.

²³ Недељко Радосављевић, *Религиозност српског друштва крајем XVIII и почетком XIX века*, Братство VIII, Београд 2004, 113-127.

храмови, али се граде и нови у оним местима у којима их није било.²⁴ У том светлу се може посматрати и градња цркве у Зуцама.

Зуце је село у којем није постојао православни храм коме би становници задовољили своје верске потребе. Парохијски центар је била црква у Белом Потоку. Због тога је 8. јула 1990. године одржана оснивачка седница Црквеног одбора, који је основан са циљем покретања иницијативе за изградњу цркве у селу,²⁵ а са чиме се отпочело већ наредне године.

16. јуна 1991. године, Његова светост патријарх српски господин Павле обавио је са свештеницима освећење камена темељца, положио повељу, осветио престоно крст и благословио радове на изградњи цркве.²⁶

До лета 1993. године сеоска црква је стављена под кров, а те године је кренула и прва обновљена литија у селу. У првој послератној литији учествовало је око стотинак становника села, укључујући и децу из сеоске основне школе. Договорено је да се литија у селу одржава прве суботе после празника Свете Тројице.²⁷

29. августа 1994. године први пут је празник сеоске славе прослављен као храмовна слава. Том приликом је пресечен колач и одређен колачар за следећу годину, а тога дана је обављено и прво крштење.²⁸

11. августа 2002. године, у последњи дан пред почетак Великогоспојинског поста, Његова светост патријарх српски господин Павле, у пратњи црквених великодостојника, освештао је новоизграђени храм који је Православна црква посветила *Нерукотвореном лику Господњем*. Ово је можда једини пример у православном свету да једна црква слави овај празник и носи овакво име.²⁹ Том приликом је било приређено велико народно весеље.

Слика Христовог лица, односно *Нерукотворени лик* или *образ*, јесте слика коју није радила људска рука. Зато се тако и зове – нерукотворени. Постоји предање, односно прича, како је настала ова слика.

У време када је Господ ишао на страдање била је велика врућина, а он је био уморан. Једна жена му је пришла и дала му *убрус* (пешкир) да обрише зној с лица. Он је то и учинио и, уместо зноја, на пешкиру се указао отисак његовог пресветог лика. То платно је савијено у четврт, па се слика-образ умножила, и од једне – настале су четири истоветне. То је нерукотворени основ хришћанског животописа, а рукотворени почетак потећи ће од иконе

²⁴ Милина Ивановић-Баришић, *Традиционална религиозност и ревитализација православља деведесетих година 20. века*, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Зборник Етнографског института САНУ 22, Београд 2006, 126.

²⁵ Јован Николић, *Градња храма Нерукотвореног Лика Господњег*, Зуце 2004, 14.

²⁶ *Исто*, 50.

²⁷ *Исто*, 132, 134.

²⁸ *Исто*, 177.

²⁹ *Исто*, 396-399.

Христа и његове мајке. Израдио ју је апостол и јеванђелиста Лука, сликар и лекар, а као писац – зачетник црквене историје.

Знатно касније почело се говорити о жени која је добила отиснут Христов лик на пешкиру.³⁰

Од 2002. године, сеоска слава на дан 29. августа (како је већ поменуто, „празан“ дан у црквеном веровању) и званично постаје црквена слава, што значи да претхришћански/народни празник добија званични хришћанско-црквени ореол.

Претпостављам да ће за релативно кратко време у потпуности бити заборављено у коју сврху се у ранијим временима празновао овај дан, јер је и аутор овог рада сасвим случајно дознао зашто се тога дана празнује сеоска слава и одакле дану назив *Госпојино лице*. А вероватно неће ни бити потребе за подсећањем, јер су у сфери празновања промене већ сада значајне и све више усмерене према прихватању црквених, а све мање према задржавању наслеђених, традиционалних празничних вредности. Пошто је већ данас многим непознато порекло празновања сеоске славе, логично је претпоставити да ће овај дан млађима који стасавају бити познат искључиво као празник њихове сеоске цркве.

* * *

И на крају, да резимирам. Из текста произлази да основну структуру прослављања садашњег народног/црквеног празника *Госпојино лице*, узимајући у обзир и изобичајене сегменте, чини: 1. вађење „живе“ ватре и пролазак кроз њу људи и стоке; 2. окупљање а. код куће, б. у селу; 3. увођење религијских елемената у празновање; и 4. прелазак народног обичаја у сеоску/црквену славу.

1. У основи првобитног обичаја било је вађење *живе* ватре по, за ту прилику, одређеном ритуалу. Други сегмент овог дела обичаја био је пролазак људи и стоке кроз „тунел“ на чијем је излазу била ватра. Ако обичај посматрамо у временском контексту, онда се јасно уочава да је обичај – спона између периода болести и периода здравља, које се *обнавља* захваљујући одржаном ритуалу. Период болести траје од појаве болести до одржавања ритуала, док период обновљеног здравља подразумева време од почетка ритуала, односно његовог завршетка, до појаве нове заразе.³¹

Наравно, не треба заборавити да се ритуали, па и они ове врсте, периодично понављају управо из разлога да се колектив заштити, а да се епидемије већих размера не понове. То је свакако разлог што се обичај

³⁰ Енциклопедија православља, Савремена администрација, Београд 2002, (код *Нерукотворени лик*).

³¹ И. Ковачевић, *н. д.*, 112.

провлаке/волошке богомоље, док се одржавао, понављао једном годишње, на устаљени датум.

2. Једно од значајних обележја прослављања годишњих календарских празника била су, кад год је то у неком облику било изводљиво, окупљања на којима су се млади упознавали, дружили и забављали.

Сеоско празновање овога типа карактерише неколико врста колективног окупљања:

а) Најстарије је свакако оно које се догађало у време самог обичаја, односно – доласка и проласка кроз ватру у сврху очишћења. Иако су правила налагала да буде тишина, догађало се да понеко не издржи и да поремети устаљено правило.³²

б) У селу је на дан када се изводио овај обичај била и сеоска слава. То је подразумевало да све куће тога дана примају у госте рођаке из суседних села. Значи, један облик окупљања могао би се назвати кућним.

в) Друго окупљање било је у селу. У овом окупљању су учествовали сви заинтересовани мештани и њихови гости. Подразумевало се да на овим окупљањима превладава, осим дружења, и забављање младих. До осамдесетих година забава је подразумевала играње у колу. Током осамдесетих година, дружења су била претежно уз рингишпил, а касније – са увођењем шатора – окупљања старијих су сведена на седење под шатором, уз пиће, печење и музику сеоских музичара и *певаљки*.

3. Почетак изградње цркве у селу подразумевао је да се изобичајавају једни (елементи наслеђене народне културе), а уведе други, нови елементи у празновање (религијски елементи, који су били непознати у обичају пре изградње сеоске цркве). Увођење религијских елемената у овај сеоски празник постаје за многе мештане нешто врло значајно, а то подразумева и њихово веће ангажовање у „новим“ обичајима, који треба да се испоштују по црквеним правилима (увођење сечења колача са свештеником и припремање ручка).

Слављење и празновање за многе мештане подразумева да на празник најпре оду у цркву на литургију, а потом да се посвете испуњењу обичајних обавеза, оних које у међувремену нису изобичајене.

4. Како је у тексту наведено, освећењем сеоске цркве 11. августа 2002. године, сеоска слава и званично постаје црквена слава. То подразумева да се у обичај уводе колачар и сечење колача у цркви, уз присуство сеоског свештеника. После сечења колача, колачар обично приређује ручак за мањи број учесника у обреду сечења колача.

³² Како је већ поменуто, дешавало се да неко од учесника добије при изласку ударац јачи него што би требало. Последица је, наравно, гласно негодовање, али много чешће – сочна псовка.

Црквена порта и званично постаје место окупљања мештана и њихових гостију, углавном у поподневним и вечерњим сатима.

Како се из ове кратке хронологије може видети, обичај установљен из потребе заштите заједнице, у једном важном тренутку борбе за биолошки опстанак, прешао је временом у народно празновање, у чијој основи је гостопримство. У последњој деценији протеклог века, чини се, завршава се трансформација народног обичаја, а празновање се прилагођава и новом значењу празника који задобија хришћанскоцрквени ореол.

Болест и биолошки опстанак утицали су на то да обичај заживи. Међутим, први учесници нису могли ни претпоставити да ће, кроз само неколико генерација, садржај обичаја бити трансформисан, допуњен и прилагођен времену и новим потребама становника села.

Milina Ivanović-Barišić

Christianization of Folk Customs: an Example of Ox' Church

Key words:

Zuce, *provlaka*, wild fire, village St. patron/*slava*-day, church St. patron/*slava* day, hospitality

This paper deals with the process of transformation of a pre-Christian custom in Zuce, a village near by Belgrade. The custom is called “*provlaka*”, held all until the WW II on August 29. This custom was established after the cattle pest in the village. Since WW II, however, this day is celebrated as the village St. patrons/*slava* day. After the village church has been built and blessed in 2002, the day became also celebrated as one of the church’s *slava* days.

Transformation of holidays assumes vanishing of some and appearance of some other segments of the given custom:

1. Until WW II the most important segment of the custom “*provlaka*” was extracting wild fire and passage of people and cattle. This custom was maintained with an aim of preventive protection against epidemics.
2. A significant feature of annual celebration of calendar holidays included collective gatherings. On this day, people visit relatives from other villages, attend lunch together, and gather at a particular village spot in the afternoon.

3. The beginning of the church building has allowed introduction of religious elements in celebration. In the morning, it is a time usually to attend a liturgy, while what follows represent some inherited customs like reception and eating together with relatives and friends.
4. After the village church has been built and blessed in 2002, the day became also celebrated as one of the church's *slava* days. This assumes presentation of the village cake maker and cake cutting in the church, accompanied by a local priest.